

шості випадків позбавлений високої історичної мети, оскільки намагання людини знайти себе, своє місце в суспільстві, прагнення самоутвердження, самоусвідомлення і всі провідні ідеї чумацького циклу пісенності, що відображають трансформацію козацьких патріотичних ідеалів зводиться до ідеалів людини, яка перш за все прагне реалізуватися як особистість.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Букачевич 1928 – Букачевич Н. Чумацтво на Україні : іст.-етнограф. нариси. – Одеса, 1928. – 96 с.
- Грица 2000 – Грица С. Й. Фольклор у просторі та часі : вибрані статті / Софія Йосипівна Грица ; ред. О. С. Смоляк. – Тернопіль : Астон, 2000. – 228 с.
- Гусев 1967 – Гусев В. Эстетика фольклора. – М. : Наука, 1967. – С. 267–312.
- Костомаров 1991 – Костомаров Н. И. Две русские народности / Николай Иванович Костомаров. – К. ; Харьков : Майдан, 1991. – 72 с.
- Лазуренко 2004 – Лазуренко В. М. Каравани українського степу / В. М. Лазуренко, Ю. М. Вовкотруб. – 2-ге вид., доп. – Черкаси : Ваш дім, 2004. – 92 с.
- Рудченко 1974 – Рудченко И. Я. Чумаки в народных песнях: Этнографический очерк // Чумацкие народные песни. – К., 1974. – С. 17–57.
- Чумацькі пісні 1976 – Чумацькі пісні. – К. : Наукова думка, 1976. – 461 с.

УДК 821.161.2-3.09:398.2 (477)

Новиков А. О.

доктор філологічних наук, професор

Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка

ФОЛЬКЛОРНО-МІФОЛОГІЧНЕ ПІДґРУНТЯ ЗЛОЧИНУ В ПОВІСТІ ОКСАНИ ЗАБУЖКО «КАЗКА ПРО КАЛИНОВУ СОПІЛКУ»

У статті розглядається повість Оксани Забужко «Казка про калинову сопілку» з огляду на фольклорно-міфологічне підґрунтя скоєного старшою сестрою злочину, звертається увага на нове прочитання письменницею біблійної легенди про Кайна і Авеля, а також народної казки про калинову сопілку.

Ключові слова: *біблійна легенда, народна казка.*

В статье рассматривается повесть Оксаны Забужко «Сказка о калиновой свирели» с учетом фольклорно-мифологической основы совершенного старшей сестрой преступления, обращается внимание на новое прочтение писательницей библейской легенды о Каине и Авеле, а также народной сказки о калиновой свирели.

Ключевые слова: *библейская легенда, народная сказка.*

This article is examined the story by Oksana Zabuzhko "Fairy-tale about a viburnum pan-pipe", focusing on folk-lore mythological subsoil base of crime, the attention is applies on the new reading by the authoress of biblical legend about Cain and Avel accomplished by the senior sister, and also folk tale about a viburnum pan-pipe.

Keywords: *biblical legend, pan-pipe.*

У творчому доробку Оксани Забужко привертає увагу повість-ремейк «Казка про калинову сопілку» (1999). З моменту його опублікування твір потрапив у поле зору багатьох дослідників (В. Агеевої, Я. Голобородька, Т. Гундорової, Б. Логвиненка, А. Соколової та ін.), які розглядали його в різних аспектах. Однак жодного разу «Казка про калинову сопілку» не вивчалась з огляду на фольклорно-міфологічного підґрунтя скоєного старшою сестрою злочину.

У повісті використано відомий сюжет народної казки («Калинова сопілка», «Казка про убиту сестру та калинову дудку» й ін.). Суть фабули першоджерела зводиться до того, що бабина дочка зарізала свою зведену сестру – дідову дочку. На могилі загиблої виросла калина. З тієї калини чумак вирівав сопілку, яка й розповіла страшну правду. Після з'ясування всіх обставин бабину дочку *«прив'язали до кінського хвоста да й рознесли по полю»* [КУСКД 1990: 205].

Повість О. Забужко і за своїм змістом, і за філософсько-естетичним наповненням видається набагато глибшою, ніж згаданий фольклорний твір. *«У "Казці про калинову сопілку" (наголошує Я. Голобородько) оприявлено цілу низку антиномій, традиційних для фольклорних і міфологічних творів, – два протилежні персонажі-іпостасі (Ганнуса й Оленка), два протиставлені духовні центри (батьки – Василь і Марія), два біблійні полюси (Авель і Каїн), дві споконвічні основоположні субстанції (Бог і Диявол). Фольклорне цілком переплітається із сексуальним і виникає враження, що воно стає джерелом, чинником інтимно-еротичного»* [Голобородько 2009: 36–37].

У народній казці вбивство вмотивоване лише тим, що ледача бабина донька захотіла заволодіти сестриною мискою з ягодами.

Однак з огляду на те, що така її поведінка серйозно підкріплюється традиційним уявленням про взаємини поміж дідовою (доброю) й бабиною (злою) доньками, сформованого тією ж таки усною народною творчістю (мається на увазі передусім казка про дідову дочку й бабину дочку), цього виявляється цілком достатньо.

Забужко крок за кроком відстежує психологічний стан головного персонажа, а також обставини, що призвели до трагедії. Відтак у її творі досить чітко вимальовуються й мотиви злочину, які, звичайно ж, набагато серйозніші, ніж у народній казці. Кидається в око насамперед те, що, за Забужко, у Ганни були нібито підстави для вбивства (хоча це навряд чи її виправдовує) – авторка підвела, по суті, цілу філософську теорію (про що більш детально мова піде пізніше), а тому в повісті значною мірою стираються ті різкі грані між добром і злом, які так характерні для фольклорного сюжету. Більше того, авторка досягає того, що до певного моменту (вбивства молодшої сестри) читацькі симпатії явно на боці Ганнусі, котра постійно потерпає від Оленки, хоча, на думку Богдана Логвиненка, *«авторка жодного разу не дає нам зрозуміти реальну сутність дівчат <...> – може це й було метою пані Оксани? Зобразити "зло" позитивним, а "добро" негативним, Каїна – жертвою, а Авеля – хижаком?»* [Логвиненко 2005].

Водночас не слід забувати про те, що і сама Ганнуся не надто прихильною була до сестри (можливо, це більше було на рівні підсвідомості), оскільки їй батько значно більше уваги приділяв, ніж Ганні-панні. Саме Ганні-панні – тій, котра впевнена була у своєму непересічному майбутньому, а відтак готувала себе до чогось незвичайного, особливого. І для цього в неї були вельми важливі причини та знаки – від народження на лобі *«виразно темнів збоку невеличкий багрянний серпик, наче місяць-недобір»*. Бабка-пупорізка, щоправда, вбачала в цьому диявольське тавро (*«слід відомо-чийого кіхтя»*). Однак мати (на те вона й мати) не дозволяла собі навіть думати про лихе і запевняла свою первісточку в тому, що цей знак вказує на те, що судилось їй не що інше, як *«князівство*

або й королівство». Упевненість Ганнусі у своїй обраності підкріплялася й іншими втаємниченими знаками, котрі посилались їй якоюсь (тоді ще невідомо якою) надприродною силою. Маються на увазі зокрема її екстрасенсорні можливості, завдяки яким вона могла чути під землею воду (надто важливий дар, що давався зазвичай чоловікам-знахарям, котрі використовували його задля пошуку місць для копання колодязів) чи передбачити початок епідемії чуми. І це не говорячи вже про незвичайну вродливість дівчини, притому не тільки на лице. Усе її тіло було «делікатним і досконалим». Завжди першою була вона й серед подруг: «...круг неї водили танок на гаївки, вибирали на Лелю й на "тополю". Вона незмінно несла і перший сніг, і обжинковий вінок, тобто була між дівчатами наче обрана напоказ, для похвальби» [Забужко 2010: 322].

Чи не єдине, що заважало Ганнусі, насолоджуючись такою своєю всеохоплюючою першістю, спокійно чекати від долі ще якогось більшого дарунку – це постійні непорозуміння з Оленкою, котра з самого малку систематично й цілеспрямовано завдавала їй шкоди, провокувала, притому чим далі – тим більше. Авторка спеціально загострює на цьому читацьку увагу, знайшовши для змалювання взаємин поміж сестрами своєрідний художній образ. Старша сестра, наголошує письменниця, досить скоро усвідомила, що *«насправді єдине, чого Оленка домагається, – то побачити Ганнусину злість <...> ніби та злість була гускою, котру Оленці до- ручили пасти <...> – от Оленка її й пасла, і гуска вигулювалася й напасалася – досхочу. І знай гладшала»* [Забужко 2010: 306–307].

Апогеєм у цих непростих стосунках стало Оленчине бажання взяти шлюб з Дмитром – парубком, який хотів мати за дружину її, Ганнусю (дарма, що вона йому відмовила). Уся біда в тому, що молодша сестра погодилась вийти заміж раніше за старшу. Адже *«якщо Оленка засватається, вона, Ганнуся, зараз же махом опиняється в свої вісімнадцять – серед перестарків, перебірців, яким уже зась гребувати тим, що не до любови, гаразд, коли й удівець трапиться!»* [Забужко 2010: 335].

Не менш нестерпним було й те, що односельці в таких випадках удаються до майже ритуального перемивання кісточок знеславленій дівчині, а парубки зазвичай висловлюють свою неповагу тим, що обмазують дьогтем ворота оселі її батьків.

Однак і це ще не все. Дівчина раптом зрозуміла, що своїм майбутнім заміжжям (тут варто нагадати, що Дмитро і за вродою, і за багатством був першим парубком у селі) сестра начебто перекреслює всі її сподівання на велике майбутнє, до якого вона готувалась усе попереднє життя, що віднині вона вже нібито й не Ганна-панна, а невідомо хто, що *«з них двох тепер не хто як Оленка виявлялася одмічена Божою ласкою, ніби так і було їм на роду написано, і Оленка завжди це знала, а вона, Ганнуся, тільки дурила себе невідь-звідки забраними в голову химерами»* [Забужко 2010: 338].

Важливо звернути увагу на те, що суперництво поміж сестрами зайшло занадто далеко. У свій час Оленці було недвозначно вказано *«на її при сестрі місце, щоб знала»*. Тоді остання «видихнула» Ганнусі «просто в лице»: *«пожди-но, ще побачимо, чие буде зверху»* [Забужко 2010: 327]. І от тепер виходило, що Оленка насправді переможниця, притому цілком очевидним було і те, що зробили вони це з Дмитром навмисно, аби насолити їй, Ганнусі.

У морально-психологічному плані для Ганнусі це була повна катастрофа, котра немов переродила її, зробила іншою. З цих пір, як зауважує авторка твору, *«щось лихе вступило в неї»* [Забужко 2010: 338]. Ганнуся остаточно усвідомила ту істину, що у світі немає справедливості. Та й звідки їй бути, якщо її немає навіть на небесах. Адже в Авеля Бог прийняв жертву, а в Каїна – ні. А цей останній, можливо, не менше, ніж брат, працював, аби виростити свій плід. Проте Бог його працею знехтував. Відтак Ганнуся доходить висновку, що, вбивши Авеля, Каїн, можливо, хотів не так помститися братові, як *«направити вчинену йому від Бога кривду: не супроти братові вила піднімав, а Богові давав до знаку, що порушена Ним у світі рівновага, – ніби сам узявсь наступити на другу шальку терезів...»* [Забужко 2010: 339].

Варто зауважити, що в Ганнусі, попри все, була можливість змінити свою долю, не пов'язувати її з темними силами. Альтернативою тут міг стати монастир, постриг у черниці. На таку можливість вказувала їй бабка-прочанка, однак мати, котра не переставала чекати на якусь особливу долю для своєї улюблениці, не змогла чи не захотіла розшифрувати цей заклик-знак. Згодом уже прямим текстом щось подібне сказав Ганнусі й священник, зауваживши, що *«чоловік сам вибирає, по Божій дорозі йти, чи по диявольській»* [Забужко 2010: 339].

Коли Ганнуся остаточно дійшла висновку, що вона є такою ж жертвою, як і Каїн, що з нею Бог теж учинив несправедливо, то відступилась від Всевишнього і без вороття пов'язала свою долю з потойбічним обранцем (тобто пішла по диявольській стежі), попрохавши його забрати її у своє царство, аби там разом з ним княжити. Свідченням цьому є її розмова з тим, на кого вона так довго чекала: *«...Прийшов, слава тобі Господи, – шепотіла вже й не так радісно, як з полегкістю, зачувши його коло себе, – але він зараз же немов даленів, захмарений і невдоволений: чому за те, що я прийшов, славши Бога, а не мене? – вона й сама подивувалась такому очевидному, і як ото досі не завваженому, безглуздю: ба й справді!»* [Забужко 2010: 344–345].

Для кращого розуміння психологічного стану Ганнусі, а отже й моральної підготовки до злочину, не менш важливо далі процитувати спокусливі слова її сатанинського обранця: *«...Чи ж не твоєї сестрі випадає Його славити, чи ж не їй Він приє куди пак щедріш, ніж тобі, хоч вона проти тебе стільки варта, як жменя піску проти жмені золота? – як од лихоманки, затремтіла вона од щастя вперше по-справжньому почути збоку власні думки сказаними вголос <...> і вона потяглася до нього цілою душею...»* [Забужко 2010: 345].

Мабуть, саме тоді в Ганнусі й визріла своєрідна філософська теорія, котра виправдовувала сестровбивство. Своїм вчинком дівчина начебто хотіла відновити в їхній родині ту рівновагу, яку, на

її думку, порушив Бог, так несподівано і, головне, несправедливо надавши преференції Оленці, попри те, що значно більше заслугувала на це вона – Ганнуся. Усе ніби повторювалось, як у біблійній історії про Каїна й Авеля. Недарма після скоєного, *«потрясаючи над головою скривавленим ножем, <...> вона крикнула в зашморгом розкручене вгорі небо <...> – до Того, Хто там сидів, <...> а щоб знав!...»* [Забужко 2010: 348–349].

Цим своїм *«щоб знав»* Ганнуся не тільки кидає виклик Богові, подібно до того, як це зробив Каїн, а якоюсь мірою ще й копіює Марію, свою матір, котра, будучи ображеною батьком, ніяк не може заспокоїтись у бажанні довести останньому свою правоту. Навіть, уже будучи мертвим, він *«часами приходив до неї в снах – чомусь сердитий і червоний з лиця, як опир, і щоразу вона поривалася щось йому випізнати, щось таке довести, щоб знав, докінчити ту розмову, якої на добрий лад, так між ними тоді й не відбулося, але щоразу щось їй перешкоджало...»* [Забужко 2010: 303].

Отже, спостерігаємо цікаву паралель у поведінці матері й доньки: тривалий діалог-двобій Марії з батьком, якому вона навіть у вісні будь-що силиться довести свою правоту, і спір її доньки – Ганни-панни – вже з самим Богом (всесвітнім батьком). Різниця тільки в тому, що спір матері з батьком так нічим і не завершився. Можливо, так сталося тому, що Марія все-таки до певної міри усвідомила своє прогрішення. *«...Мій гріх хлопче, а твоя буде покута, – застерігає вона свого майбутнього зятя Дмитра, коли той, аби помститись Ганнусі, засватав молодшу сестру, – і я з своїм Василем побралася зозла, бо не на моє вийшло, і ні своїй дитині, ні чужій такої долі не бажаяю, не ступай же ти в мій слід...»* [Забужко 2010: 336]. Ганнуся ж свою «війну» доводить до логічного завершення й остаточно розриває стосунки зі Всевишнім.

Прикметно, що у взаєминах з Дмитром Ганнусю якоюсь мірою можна порівняти з Шевченковою титарівною («Глум і помста»), яка теж привселюдно образила парубка (щоправда, на відміну від багача Дмитра, то був убогий байстрюк). Згодом останній тяжко

помстився дівчині, хоча вона й широко розкалася. За цю гординю Бог, як відомо, карає Микиту згідно з його тяжким злочином (до речі, так само, як і Каїна) – прирікає на вічне вигнання і блукання світом. Інша річ, що Забужко вирішує цю колізію по-своєму – у притаманному їй феміністичному дусі. У ролі Сатани у неї виступає не Дмитро, а Ганнуся, яку, зрештою, не Бог карає, хоча вона того й варта, а Диявол забирає у своє царство. Більше того, вона сама цього прагне. Якщо так, то виникає питання, а чи є тут хоч якийсь покарання взагалі? *«Щезла бабина дочка – чи втекла, чи так розточилася, чи, може, й досі блукає десь по безвинах місячними ночами»* [Забужко 2010: 351], – закінчує свою повість-казку Оксана Забужко. Отже, маємо історію – зі злочином, але без покарання головної винуватиці.

Саме так, крізь призму легенди про Каїна і Авеля, письменниця суто по-сдґ'ве прочитала і цю легенду, і давню народну казку про калинову сопілку.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Голобородько 2009 – Голобородько Я. Елізіум. Інкорпорація стратого / Ярослав Голобородько. – Харків : Фоліо, 2009. – 187 с.
- Забужко 2010 – Забужко О. Казка про калинову сопілку / Оксана Забужко // Сучасна українська література кінця XX ст. – початку XXI ст. – К. : Національний книжковий проект, 2010. – С. 299–351.
- КУСКД 1990 – Казка про убиту сестру та калинову дудку // Семиліточка : укр. нар. казки у записах та публ. письменників XIX – поч. XX століття. – К. : Веселка, 1990. – С. 203–205.
- Логвиненко 2005 – Логвиненко Б. «Казка про калинову сопілку» Оксани Забужко / Богдан Логвиненко // <http://sumno.com/article/kazka-pro-kalynovu-sopilku-oksany-zabuzhko/>.